

WŁADYSŁAW MAKARSKI

CZY JESZCZE JEDNA OBOCZNOŚĆ $\varrho : u$ W JĘZYKU POLSKIM?

Franciszek Sławski w swoim szczegółowym studium *Oboczność $\varrho : u$ w językach słowiańskich*, opublikowanym w połowie ubiegłego wieku¹, skolekcjonował 56 takich opozycji, dzieląc je ze względu na ich genezę na trzy zasadnicze grupy: 1. formy z pierwotnym u oraz wtórnym ϱ ; 2. formy z pierwotnym ϱ oraz wtórnym u ; 3. formy z alternacją $\varrho : u$ wyrastającą z ie. oboczności $en : eu$.

Najliczniejsza jest grupa pierwsza (34 przykłady). W jej ramach są: a) formy, gdzie nosówka mogła powstać drogą rozwoju fonetycznego w sąsiedztwie spółgłosek nosowych jako wynik przeniesienia artykulacji nosowej na następną głoskę, np. *mud-* : *m ϱ d-* (pol. *mudzić*, *zmudzić* > *źmudzić*, scs. *m ϱ điti* // *muditi* ‘cunctari’), *nud-* : *n ϱ d-* (pol. *nuda*, *nędza*), *nut-* : *n ϱ t-* (pol. *nucić* u Wujka ‘zmuszać’, *nęcić*), *gnus-* : *gn ϱ s-* (scs. *gn ϱ sъnъ*, *gnusъnъ*, pol. *gnuśny*), *snub-* : *sn ϱ b-* (scs. *snubiti* ‘appetere, amare’, pol. *snąbić*, od XV wieku *dziewostęby* z dysymilacją). Inną grupę: b) – tych jest najwięcej – stanowią formy, w których nosówka powstała przez dodanie infiksu nosowego do zanikowej formy pierwiastka, np. *chut-* : *ch ϱ t-* (pol. *chuć*, *chęć*, psł. **ch ϱ t-* z infiksem nosowym do **ch ϱ t-*), *gud-* : *g ϱ d-* (pol. *gusta*, *guślarz*, stpol. *gąść* ‘grać na skrzypcach’, psł. **g ϱ d-* < **gu-n-d-*), *guz-* : *g ϱ z-* (pol. *guz*, *gąz* ‘tuber’, *gęzica* ‘clunicalus’, psł. **g ϱ z-* < **gu-n-g-*), *grub-* : *gr ϱ b-* (pol. *gruby*, dial. *gręby* ‘pomarszczony, szorstki, nieprzyjemny’, słow. *gr ϱ b-* < ie. **grumb-*), *kup-* : *k ϱ p-* (pol. *kupa*, *kępa*, psł. **k ϱ p-* < **ku-m-p-*). Oprócz tych dwóch powyższych są realizacje z grupy c): z nosówką wtórną, późniejszą. Są to tylko formy polskie, np. *lup-* : *l ϱ p-* (*łupić*, stpol. *łępać*), *stuk-* : *st ϱ k-* (*stuk*, *stukać*, *stękać*).

Prof. dr hab. WŁADYSŁAW MAKARSKI – kierownik Katedry Języka Polskiego KUL; adres do korespondencji: Katedra Języka Polskiego KUL, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ *Oboczność $\varrho : u$ w językach słowiańskich*, „Slavia Occidentalis” 18(1939-1947), s. 246-290.

Druga grupa (13 przykładów) legitymuje się formami z pierwotnym *o*. Przejście tej nosówki w *u* to wynik jej silnej labializacji wraz z przesunięciem artykulacji do tyłu, np. *chrq-* : *chru-* (psł. **chrqstb*, **chrustb*, pol. *chrząszcz*, *chruszcz*), *kqd-* : *kud-* (scs. *kqdrjavb*, pol. *kędzior*, *kędzierzawy*, *kudła*, *kudłaty*), *pqk-* : *puk-* (pol. *pęknąć*, *pęk*, *do rozpuku*, *wypukły*).

Trzecia grupa (9 przykładów) ilustruje pierwotną ie. alternację grup *en* : *eu*, przeważnie stanowiących rozszerzenie pierwiastka na stopniu zanikowym, np. *kljok-* : *kljuk* < **kel-*, **kl-* (scs. *ključb*, *klečq*, pol. *klucz*, *kleczeć*, psł. **kljok-* : **kluk-* kontynuują już ie. **klenk-* i **kleuk-*), *trqd-* : *trud-* < **ter-*, **tr-* (scs. *trqdb* o 'różnych chorobach', *trudb*, pol. *trąd*, *trud*, psł. **trqd-* kontynuuje ie. **trend-*, **trond-*, zaś psł. **trud-* należy do ie. **treud-*, **troud-*).

W świetle tego materiału Sławski wysnuwa wniosek, że w przeważającej liczbie form, w których jest alternacja *o* : *u*, mamy do czynienia z nazalizacją pierwotnych pierwiastków z *u* widoczną na gruncie prasłowiańskim, która może sięgać już epoki indoeuropejskiej. Żywotność tej oboczności w słowiańszczyźnie tłumaczy się „niewątpliwie bliskością artykulacji obu dźwięków, którą trzeba założyć jeszcze dla czasu przed monoftongizacją dyftongów”².

Przedstawiony przez Sławskiego materiał nie wyczerpuje wszystkich rzeczywistych badanych oboczności, „co – jak sam pisze – wymaga dokładnego oddzielnego opracowania”³. Traktując badaną kwestię jako jeszcze niezamkniętą, sygnalizuję możliwość zaistnienia takiej opozycji na przykładzie rzeczownika psł. **dqob* > pol. *dąb* oraz jego form pochodnych, dla których odpowiednikiem byłoby struktury z pierwiastkiem psł. **dub-*, w materiale Sławskiego nieuwzględnione.

Spośród różnych prób objaśnienia pochodzenia rzeczownika psł. **dqob*, według autorów opracowania tego hasła (Władysława Sędzika, Wiesława Borysia oraz Franciszka Sławskiego) w *Słowniku prasłowiańskim*, najbardziej przekonuje etymologia zaproponowana przez Ericha Bernekera, potem podtrzymana m.in. przez Tadeusza Milewskiego, Tadeusza Lehra-Spławińskiego, Leszka Moszyńskiego⁴, i przedstawiona w najnowszych słownikach etymologicznych Andrzeja Bańkowskiego⁵ i Wiesława Borysia⁶. W *Słowniku pra-*

² Tamże, s. 289.

³ Tamże, s. 288.

⁴ *Słownik prasłowiański*, red. F. Sławski, t. IV, Warszawa 1981, s. 187.

⁵ *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 2000, s. 253.

⁶ *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 110.

słowiańskim czytamy: „Psł. **dqbъ* kontynuowałyby ie. *dhūm-bho-s* : *dhum-bho-s* ‘ciemny’, ‘koloru dymu, dymny, zadymiony’, goc. *dumbs*, stwysniem. *tumb* ‘niemy’ (*‘ciemny’ poprzez *‘niezrozumiały’ [...]). Suf. *-bho-* > psł. *-bъ* dobrze zaświadczony w nazwach koloru” (ten sam pierwiastek widoczny w ie. *dhū-mo-* ‘dym’). „Pierwotne znaczenie byłoby więc ‘coś ciemnego, ciemnawego’, stąd z jednej strony ‘dąb’, z drugiej zaś w ogóle ‘drzewo’”⁷. Oprócz jednak tego rodowodu rzeczownika psł. **dqbъ* opartego na ie. bazie z sufiksalnym *-m-*, realizowanym później na gruncie prasłowiańskim wraz z poprzedzającą samogłoską jako *-o-*, sygnalizuje się w omawianym opracowaniu również związek tego rzeczownika z formami bez infiksu nosowego: gr. τυφλός ‘ślepy, ociemniały, ciemny’, stwysniem. *tuba* ‘(dziki) gołąb’ (pierwotnie ‘ciemny ptak’), stirl. *dub* ‘czarny’ (**dhu-bhu-*)⁸. Z języków współczesnych odnotować można lit. *dūbai* pl. ‘kora dębowa używana do garbowania skór’⁹ oraz bułg. *dъb* ‘dąb’, dial. *dъbak* ‘dębowy las, dąbrowa’¹⁰ (przy śrbułg. XIV w. *dъbije* ‘drzewa’¹¹), co sugeruje obecność na gruncie prasłowiańskim poza **dqbъ* również postaci **dubъ*. Byłaby to oboczność z grupy najliczniejszych alternacji opartych na starej opozycji form bez nosówki lub z tym infiksem, które przedstawiono wyżej na podstawie opracowania Sławskiego (grupa 1b).

Leksykalnych refleksów z prasłowiańskim pierwiastkiem **dub-* szukamy również na gruncie polskim w materiale apelatywnym i opartym na nim onomastycznym – toponimicznym i antroponimicznym.

Z pola widzenia takich form należy od razu usunąć liczne „oddebowe” nazwy geograficzne na terenach Polski kresowej w rodzaju *Duby*, *Dubiecko*, *Dubienka*, *Duble*, *-ów*¹², które przywołują podstawy ruskie, słowackie lub czeskie z pierwiastkiem *dub-*, wtórnym do psł. **dqb-*.

Jest jednak na współczesnej mapie toponimicznej grupa toponimów z terenów etnicznie polskich, które tę cząstkę zawierają. Są to: *Dubie* w Krakowskim i Piotrkowskim, *Dubidze* w Częstochowskim, *Dubin* w Leszczyń-

⁷ T. IV, s. 187.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże, s. 186.

¹⁰ F. Sławiński, *Podręczny słownik bułgarsko-polski z suplementem*, t. I, Warszawa 1987, s. 198.

¹¹ *Słownik prasłowiański*, t. IV, s. 189 (tam literatura).

¹² Te i inne nazwy miejscowe podano na podstawie *Wykazu urzędowych nazw miejscowości w Polsce*, t. I-III, Warszawa 1980-1982, bez odwoływania się każdorazowo do niego w piśmie. Gwiazdka przy nazwie oznacza jej brak w tym źródle.

skiem, *Dubięcín* w Kieleckim, *Dubisy* w Kaliskim. W świetle dokumentacji historycznej okazuje się jednak, że *Dubie* to pierwotnie *Dupie*, *Dubidze* to *Dupice*, *Dubin* to *Dupin* – wszystkie zmienione ze względów eufemicznych¹³. Niezmienione zaś nazwy *Dubięcín* i *Dubisy* dałoby się utworzyć od podstaw antroponicznych **Dubięta*, *Dubis* < *Dubisz*¹⁴, które na tym terenie mogły być importami ruskimi, czeskimi lub słowackimi. Giną zatem te toponimy jak poprzednie kresowe z pola widzenia całkowicie polskiej nomenklatury geograficznej opartej na pierwiastku prasłowiańskim innym niż psł. **dǫbъ*.

Podobnie ostrożnego potraktowania wymaga nazwa miejscowa w rodzaju *Dublíny* w Olsztyńskim czy *Dublany* w Białostockim – ze względu na ich możliwy rodowód bałtycki¹⁵.

Wśród rozbudowanej „dębowej” rodziny leksykalnej w języku polskim, którą na podstawie materiału leksykalnego zawartego w słownikach historycznych i współczesnych zebrała Krystyna Kwaśniewska-Mżyk, są wyłącznie formy z rdzennym *ą*, takie jak: *dąbie* // *dębie*, *dąbek* // *dębek*, *dębczyna*, *dąbczak* // *dębczak*, *dąbiec* // *dębiec*, *dębak*, *dębina*, *dębinka*, *dębica*, *dębik*, *dębiszko*, *dębiarnia*, *dębówka*, *dębowie*, *dębiarz*, *dębczysko*, *dęběl*, *dębiałka*, *dębowizna*, *dębniak*, *dębniak*, *dębowy*, *dębiany*, *dębinowy*, *dębinny*, *dębiasty*, *dębniacow*, *dębnieć*, *dębić*. Dodatkowych apelatywów w rodzaju **dębicze*, **dąbkowy*, **dąbkowiec*, **dębczy*, **dębianin*, **dębowina*, **dębowiec*, **dębiny*, **dębski*, **dębieniec*, **dęby* doszukiwała się badaczka w bogatej toponimii opartej na bazie *dąb*¹⁶.

Poszukując jeszcze innych wyrazów związanych z tą liczną polską rodziną form „oddębowych” i mając na względzie przede wszystkim formy z rdzennym rodzimym *-u-*, zwróćmy uwagę na rzeczownik *dubas* w znaczeniu ‘coś wydrążonego w pniu dębowym, zazwyczaj łódź, czółno, koryto, coś zrobionego z drzewa dębowego, np. wielki nóż’, przenośnie ‘tępy, głupi czło-

¹³ *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, red. K. Rymut, t. II, Kraków, s. 450-451.

¹⁴ *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, wyd. K. Rymut, t. II, Kraków 1992, s. 554.

¹⁵ Por. o n. m. *Dubiel* w Elblaskim: **daub-*, **dub-* w prus. *padaubis* ‘dolina, mały wawóz’, lit. *dauba* ‘wawóz’ (*Nazwy miejscowe Polski*, t. II, s. 450). Por. o n. m. nazwy *Dublany* w Białostockim: „Możliwe też jest pochodzenie n. od lit. n. os. *Dublys*, *Dublis* od *dublys* ‘ktoś z wielkim brzuchem’ [...], z suf. *-ėnai* lub *-onys*, spolonizowanym jako *-’any*” (tamże, s. 451).

¹⁶ Wyraz *dąb* i pochodne w toponimii polskiej, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu” 6(1981), s. 81.

wiek'¹⁷. Jest to zapewne znaczenie wtórne, odnoszące się pierwotnie do starego spróchniałego dębu, które zostało przeniesione na wydrążony dębowy przedmiot. Znaczenie arboralne tego rzeczownika znajduje potwierdzenie w białoruskim rzeczowniku zbiorowym *dubasišče* 'dębowy las'¹⁸.

Najprościej pierwiastek *dub-* w apelatywie *dubas* dałoby się sprowadzić do psł. **dqb-*, traktując ten derywat jako zapożyczenie ruskie w naszym języku. Taką interpretację sugeruje Aleksander Brückner, zaopatrując ją jednak pytajnikiem: „*dubas* 'szkuta', z rus.(?)”¹⁹. Inaczej jest objaśniona ta forma w *Słowniku prastowiańskim*: „-*u-* zapewne pod wpływem etymologii ludowej w nawiązaniu do *dtubać*, por. wyjątkowe XV-XVI w. *dtubas*, -*sa* 'rodzaj łodzi towarowej’”²⁰. Takie rozumowanie zakłada obecność na gruncie polskim hipotetycznego **dqbas*, zmienionego na *dubas* pod wpływem apelatywu *dtubas*, wywodzonego od *dtubać*. W rzeczywistości mogło być odwrotnie: to *dtubas* mogło powstać od rzeczownika *dubas* skontaminowanego z *dtubać*. Formy *dubas* i *dtubas* są pod względem fonetycznym, a zatem i genetycznym, bliższe sobie niż **dqbas* i *dtubas*, a więc związek tych pierwszych jest bardziej prawdopodobny niż tych drugich. Bardziej zatem wiarygodna byłaby interpretacja omawianego apelatywu jako rutenizmu zaproponowana przez Brücknera. Wczesna, bo XV-wieczna dokumentacja tego apelatywu, w rzeczywistości dopuszczająca jego jeszcze dawniejszą metrykę, hipotezę tę jednak osłabia, choć jej całkowicie nie wyklucza.

W ustalaniu rodzimej genezy tego apelatywu można się posłużyć opartymi na nim toponimami, badając ich geografię. W grę wchodzi *Dubaśno* i *Dubasiewszczyzna*, sygnujące osady w Białostockiem, a więc na pograniczu polsko-białoruskim, oraz *Dubas*, oznaczający przysiółek pod Kolbuszową, w środkowej części województwa podkarpackiego, kiedyś w województwie sandomierskim, czyli na terenie etnicznie polskim, choć niezbyt odległym od pasa pogranicza polsko-ukraińskiego.

Dwie pierwsze nazwy miejscowe mogą nawiązywać bezpośrednio (fizjograficzne *Dubaśno*) lub pośrednio poprzez medium antroponimiczne w rodzaju *Dubas*²¹, **Dubasiewski* (dzierzawcza *Dubasiewszczyzna*²²) do postaci oma-

¹⁷ *Słownik prastowiański*, t. IV, s. 171.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1927, s. 101.

²⁰ *Słownik prastowiański*, t. IV, s. 171.

²¹ *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. II, s. 551.

²² Według H. Safarewiczowej w związku z nazwiskiem *Dubasów* (*Nazwy miejscowe typu Mroczkowizna, Klimotowszczyzna*, Wrocław 1956, s. 39).

wianego apelatywu *dubas* z rus. *-u-* jako możliwym kontynuantem psł. **-q-*. Nie musi jednak mieć takiej ruskiej genezy trzecia nazwa *Dubas*, jeśli wykluczyć jej interpretację jako nazwy równej antroponomowi *Dubas*, która mogła być importem ruskim, wykorzystanej w formie ponowionej jako miano miejsca, np. gospodarstwa *Dubasa*. Wobec jednak wyjątkowości tego typu nominacji geograficznej²³ jako bardziej prawdopodobne należy przyjąć objaśnienie badanego toponimu jako nazwy fizjograficznej o charakterze metaforycznym dla oznaczenia miejsca nieckowatego, jak np. *Korytnica*, *Koryto*, *Korytka*, *Korytów*, która wpisuje się w podobną nomenklaturę typu *Kociuba*, *Portki*, *Wiaderno*, dla oznaczenia miejsc ze względu na ich ukształtowanie. Wtedy toponim *Dubas* ze względu na rdzenne *-u-* byłby na tym terenie zaskakujący. Mógłby się zatem tłumaczyć polskim pochodzeniem podstawy apelatywnej *dubas*.

Inny toponim z taką nieoczekiwaną rdzenną samogłoską *-u-* zamiast *-q-* to *Dubrawa*, notowana także jako *Dubrowa*, sygnująca osadę w rejonie radomskim²⁴, a więc na terenie etnicznie polskim. Jest niewątpliwie toponimem fizjograficznym, tak jak liczne *Dąbrowy* z tematycznym *-q-*. Poza zaskakującym rdzennym *-u-* niezwykle jest tu również formant *-awa*. Jeśli nie jest to nazwa wtórna do *Dubrowa*, powstała w wyniku wyrównania do typu morfologicznego *Morawa*, *Tarnawa*, to byłoby to miano nawiązujące do psł. form **dōbrava* // **dōbrova* ‘las dębowy’, ‘las liściasty z przewagą dębów’, z których w języku polskim używana jest *dąbrowa* ‘las dębowy; dębina’²⁵ oraz urzeczownikowiona *dąbrówka* ‘zarośla dębowe’²⁶ – obie poświadczane przez liczne *Dąbrowy* i *Dąbrówki* przy nieobecności **Dąbraw* i **Dąbrawek*.

Objaśnieniu wskazanej nietypowości fonetyczno-morfologicznej toponimu *Dubrawa* nie sprzyja jego późna, bo dopiero XIX-wieczna dokumentacja. Nie wyznacza ona jednak zapewne jego pierwotnej metryki. Jako nazwa fizjograficzna mogła być ponowieniem wcześniejszej nazwy fizjograficznej o odległych być może początkach, z okresu funkcjonowania apelatywu **dubrawa*, potem nieobecnego w języku polskim, zakrzepłego zaś w nazwie geograficznej.

²³ *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa–Kraków 1998, s. 208.

²⁴ D. K o p e r t o w s k a, *Nazwy miejscowe województwa radomskiego. Nazwy miast i wsi, nazwy części miast i wsi oraz nazwy osiedli mieszkaniowych, placów, alei i ulic*, Kielce 1991, s. 91.

²⁵ *Słownik prasłowiański*, t. IV, s. 181.

²⁶ Tamże, s. 179-180.

Potwierdzenia dawnej obecności na gruncie polskim osnowy *Dubraw-*, *Dubrow-* poszukujemy w dokumentacji filologicznej związanej z dziejami percepcji w Polsce imienia księżniczki czeskiej Dubravki, żony Mieszka I. Jeśli porównać najdawniej zapisaną formę czeską *Dubravka* (z początku XII wieku)²⁷ z najstarszymi odpowiednikami polskimi tego imienia (XII-XIII w., z kopii XIV- i XV-wiecznych), to zauważamy postaci: częściej i wcześniej – *Dubrowka* (XII-XIII), rzadziej i później (XIV w.) *Dubrawka*²⁸, obie z rdzennym *-u-* (zgodnie z oryginałem czeskim), zróżnicowane morfologicznie: z sufixem *-owa* (niezgodnie z oryginałem czeskim) i *-awa* (zgodnie ze źródłem czeskim). Skąd taka różnica formy pol. *Dubrowka* w stosunku do czes. *Dubravka* i dlaczego w obu wariantach tego imienia jest zachowane *-u-*? Według Jana Otrębskiego *Dubrowka* to przejaw kontaminacji czeskiej formy *Dubravka* i pol. *Dąbrówka*²⁹, a zdaniem Stanisława Urbańczyka *-u-* w nazwie *Dubrowka* mogło oznaczać nosówkę, czyli byłaby to polska forma *Dąbrówka* > *Dąbrówka*³⁰. Używane później miano czeskiej księżniczki *Dąbrówka* > *Dąbrówka*, znane do dziś, można najprościej objaśnić jako przejaw jego polonizacji poprzez zmianę czes. *-u-* na pol. *-a-* oraz adideację do polskiego apelatwu *dąbrówka* ‘łasek dębowy’³¹, co czyni według Tadeusza Lehra-Spławińskiego to imię – tak rozumiane – w odbiorze formą, którą „niełatwo daje się powiązać z funkcją żeńskiego imienia osobowego”³², a dla Brücknera nonsensowną³³.

Fonetyczna i morfologiczna forma oraz semantyczny charakter tego imienia poddane weryfikacji mogą je ukazać w nieco innym świetle. Czes. *Dubravka* to imię w formie substantywizowanego przymiotnika **dúbravý* < psł. **dǫbravъjь*, widocznego również w apelatwywie czes. *dúbravka* > *doubravka*

²⁷ D. B o r a w s k a, *O imię Dąbrówki*, w: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*, red. J. Dowiat, A. Geysztor, J. Tazbir, S. R. Trawkowski, Warszawa 1972, s. 47.

²⁸ *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, t. I, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 464-465.

²⁹ *Imiona pierwszej chrześcijańskiej pary książęcej w Polsce*, „Slavia Occidentalis” 18(1938-1947), s. 85.

³⁰ *Dwa zagadkowe imiona (Mieszko i Dąbrówka)*, „Slavia Antiqua” 3(1952), s. 65-66.

³¹ O t r ę b s k i, *Imiona pierwszej chrześcijańskiej pary*, s. 93.

³² *Dąbrówka czy Dobrawa?*, „Język Polski” 17(1932), s. 107. Imię to, nawiązujące do przymiotnika psł. **dǫbravъ* czy **dǫbrovъ* o znaczeniu ‘ciemny, ciemnawy’, oznaczałoby osobę o ciemnym zabarwieniu włosów czy skóry (tamże, s. 108-109).

³³ *Słownik etymologiczny języka polskiego*, s. 86. Pierwotna według niego była forma *Dobrawa*, zanotowana przez kronikarza niemieckiego Thietmara z początku XI w. (*Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. I, s. 486).

oznaczającym ‘gaj dębowy’³⁴. Przymiotnik ten nawiązuje poprzez medium *dúbra* < psł. **dǫbra* ‘dąb, las dębowy’ (por. stczes. *dúbra* ‘miejsce w dolinie’)³⁵ do podstawy rzeczownikowej **dubr* < psł. **dǫbrъ*³⁶, genetycznie związanej przez Sławskiego z psł. **dǫbrъ*, objaśnianej jako ‘dąb’ oraz ‘las dębowy’³⁷, której ze względu na augmentatywne *-r*³⁸ należy przypisać znaczenie ‘duży, silny dąb’. Znaczenie jednak obu tych urzeczownikowionych przymiotników za pomocą suf. *-ka* wykorzystanego do utworzenia apelatywu *dúbravka* i antroponimu *Dubravka* było różne: w pierwszym wypadku chodziło o miejsce porośnięte dąbrami, w drugim o osobę o cechach dąbra³⁹, czyli o kobietę o silnym charakterze lub o dziecko, któremu życzo takich właściwości.

Imię to przejęte w X wieku na grunt polski w postaci *Dubrowka* z rdzenym *-u-* i sufiksalnym *-ow-* może wskazywać na obecność na gruncie polskim postaci rzeczownikowej **dubr* i jego derywatu przymiotnikowego z suf. *-ow-*, widocznym również w nazwie pospolitej *dąbrówka* na oznaczanie ‘lasu dębowego’ lub ‘lasku dębowego’ (z tym samym suf. *-ka* substancywizującym podstawę przymiotnikową *dąbrowy* ‘związany z dębem’, por. dial. *dąbrowy* ‘dębowy’⁴⁰, lub deminutywnym w stosunku do urzeczownikowionego przymiotnika *dąbrowa* ‘las dębowy’). Niewykluczone, że omawiany antroponim w rzeczywistości mógł istnieć od początku w postaci całkowicie zgodnej z oryginałem jako *Dubrawka*, co znajduje potwierdzenie w XIV-wiecznych zapisach. I tu wsparciem dla tej hipotezy jest wskazana wyżej obecność toponimu *Dubrawa* z podradomskiego terenu etnicznie polskiego – z suf. *-awa* i rdzenym *-u-* (alternującym z *-ą-* w bazie toponimicznej *dąbr* oraz z *-ow-* w derywatach, por. *Dąbrowa*, *Dąbrówka*, *Dąbrowica* itp.). Z kolei tak objaśniany przykład antroponimu *Dubrawki* wspiera interpretację toponimu *Dubrawa* jako formy o rodzimym pochodzeniu.

³⁴ *Słownik prasłowiański*, t. IV, s. 179-180.

³⁵ Tamże, s. 178, 183.

³⁶ F. Sławski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, w: *Słownik prasłowiański*, red. F. Sławski, t. II, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 17-18.

³⁷ *Słownik prasłowiański*, t. IV, s. 184.

³⁸ Por. wśród bogatego słowiańskiego materiału leksykalnego takie formy, jak rus. *gubar* ‘człowiek z wielkimi wargami’, czes. imię zgrubiałe *Jandera*, pol. *bandzior*, *jęczor*, *pazur*, *wicher*, nazwy samców: *kocur*, *wilczur*, *indor* i inne (Sławski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, s. 16-29).

³⁹ Taka odmiana w *Słowniku prasłowiańskim* (t. IV, s. 184).

⁴⁰ Tamże, s. 183.

Obie wskazane cechy językowe: rdzenne *-u-* oraz sufiksalne *-aw-*, zostały wyeliminowane z polszczyzny niemal w całej nomenklaturze „dębowej”. Jako obowiązujący pozostał wariant z osnową *D(-d)ąbr-* oraz sufiksalnym *-ow-*. W związku z tym eliminacji uległa również starsza forma imienna *Dubrawka // Dubrowka*, zastąpiona przez powszechnie czytelną, choć niewłaściwie rozumianą, odczuwaną jako czysto polska struktura – *Dąbrówka*.

W kręgu onimów pozostających w związku z pierwiastkiem *dubr-* może pozostawać również toponim *Dubryk*, oznaczający część wsi Górne Maliki w Gdańskim. Jeśliby wykluczyć rodowód bałtycki, byłby ten ojkonim tak jak podradomska *Dubrawa* mianem fizjograficznym, oznaczającym być może ‘mały dąbr’ lub ‘małą dąbrowę’, zawierającym nietypowe przy takiej podstawie *-yk*, jak w apelatywach *kamyk*, *ptomyk*, *strumyk* od rzeczowników typu psł. **-y* > pol. *-eń*⁴¹, por. jednak inaczej generowany *patyk*⁴².

Dla odkrytej pary alternujących ze sobą historycznych postaci pol. *dąbr* i **dubr* zarówno ze względu na augmentatywne *-r*, jak i tematyczne *-u-* : *-ą-* byłaby bliska opozycja form psł. **ząbrъ* : **zubrъ* znanych w języku polskim w wariantach z *-u-* oraz z hiperpoprawnym *ź-* (wobec mazurzenia) jako *źubr* o przypuszczalnym znaczeniu ‘zwierzę o ostrych rogach’⁴³ (a może ‘o ostrych, dużych zębach’), z tym że z pierwszej pary pozostał w polszczyźnie późniejszej *dąbr*, zaś jego wariant beznosówkowy jest widoczny w reliktowych formach onomastycznych (*Dubrawa // Dubrawka*), a z drugiej – *zubr* > *źubr*, a jego wariant z nosówką zachował się w formach toponimicznych, por. *Zambrów*, nazywający miasto w Białostockiem⁴⁴.

Wskazane sygnały potencjalnej obecności na gruncie polskim form apelatywnych i opartych na nich onimów z polskim historycznym pierwiastkiem **dubr-* alternującym z historycznym i aktualnym pierwiastkiem *dąbr-* – brane z osobna pozbawione bezwzględnej pewności – wzajemnie się wspierając, pozwalają z większą odwagą upatrywać podobnych form, uznanych na początku niniejszego wywodu niejako *a priori* jako nieprzydatne do niniejszych rozważań, wśród nazw miejscowych z pogranicza polsko-ruskiego i polsko-bałtyckiego. Dotyczy to zwłaszcza form o rzadkiej strukturze, takich jak *Duble* w Rzeszowskim (nazwa fizjograficzna lub rodowa) czy *Dublina* w Olsztyńskim (nazwa fizjograficzna jak sg. *Dębina*, pl. *Dębiny*), z wpisaniem w nie

⁴¹ J. Ł o ś, *Gramatyka polska*, cz. II: *Słowotwórstwo*, Lwów–Warszawa–Kraków 1925, s. 66.

⁴² B r ü c k n e r, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, s. 399.

⁴³ B o r y ś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, s. 757.

⁴⁴ S. R o s p o n d, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984, s. 445.

apelatywem *dubel* na oznaczenie jakiegoś rodzaju dębu, por. apelatyw *dębel*⁴⁵ użyty bezpośrednio lub za pośrednictwem utworzonego od niego antroponimu *De(-q)bel*⁴⁶ w nazwach miejscowych *Dąblin* w Bydgoskiem lub *Dęblin* w Lubelskiem. Wtedy także słowiański polski rodowód miałby *Dubryk* w Gdańskiem, a do pierwotnej podstawy *dubas* mogłyby nawiązywać wszystkie toponimy niezależnie od kresowej bądź niekresowej geografii: *Dubas*, *Dubaśno* i *Dubasiewszczyzna*. Zaś dla nazw odantroponimicznych z terenów etnicznej Polski *Dubięcín* w Kieleckiem i *Dubisy* w Kaliskiem niekonieczne byłoby poszukiwanie importowanych podstaw antroponimicznych z niepolskim *-u-*. Nie jest wykluczone również i to, że taką rdzenną samogłoskę mogą zawierać inne jeszcze apelatywa, toponimy i antroponimy kresowe wtopione w lokalne nazewnictwo z niepolskim (ruskim, czeskim, słowackim) *-u-* wtórnym do psł. **-o-*.

Wszystkie te i wcześniej omówione apelatywa, toponimy i antroponimy – mniej lub bardziej prawdopodobnie manifestujące owo rdzenne polskie *-u-* – czynią zasadne pytanie postawione w tytule artykułu o rzeczywistą obecność w języku polskim oboczności *o* do *u* jeszcze w jednej parze pierwiastków *dąb-* i *dub-* zwłaszcza w świetle jej wielce prawdopodobnych początków w epoce indoeuropejskiej.

IS THERE ONE ALTERNATION *o* : *u*
IN THE POLISH LANGUAGE?

S u m m a r y

The paper refers to a detailed study written by Franciszek Sławski *Oboczność o : u w językach słowiańskich* [The Alternation *o* : *u* in the Slavonic Languages]. It presents 56 such oppositions in Polish genders: *nuda* : *nędza* [boredom: misery], *gruby* : *gręby* [fat], *pęknać* : *wypukły* [break : convex], *klucz* : *klęczeć* [key : kneel]. The Polish lexical material: appellative in the gender *dubas* 'something hollowed out in an oak trunk', which was obviously primarily 'an old, rotten oak tree', the toponymic type *Dubas*, *Dubrawa* // *Dubrawa* from the ethnic Polish territory, the anthroponymic type in the kind of *Dubrawka* // *Dubrowka*. Historically speaking, the primary names in the Polish documentation, later *Dabrówka*, the wife of Mieszko I, and other examples of toponyms of a lesser degree of reliability. The latter names were borrowed

⁴⁵ Apelatyw ten jest notowany jako przestarzały w *Słowniku warszawskim*, bez sprecyzowanego jednak znaczenia. Jest zilustrowany cytatem: *Niechaj s[ie] strzegą dębla* (*Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. I, Warszawa 1900, s. 794). Zapewne ze względu na nacechowane emocjonalnie sufiksального *-l-* chodziło pierwotnie o jakiś osobliwy kształt dębu.

⁴⁶ *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. II, s. 371, 419.

from the areas that were linguistically mixed in the kind of *Dubaśno*, *Dubasiewszczyzna*, *Duble*, *Dublina*, *Dubryk*. This lexical material seems to show in the Polish territory yet one more such opposition – the elementary **dqb-*: **dub-* and reach back to the Indo-European forms.

Translated by Jan Kłós

Słowa kluczowe: alternacja psł. **q* : **u*, toponimy *Dubas*, *Dubrawa* // *Dubrowa*, *Duble*, *Dubaśno*, *Dubasiewszczyzna*, *Dublina*, *Dubryk*, antroponim *Durawka* // *Dubrowka*, *Dąbrówka*, apelatyw pol. *dubas*

Key words: alternation of **q* : **u*, toponyms *Dubas*, *Dubrawa* // *Dubrowa*, *Duble*, *Dubaśno*, *Dubasiewszczyzna*, *Dublina*, *Dubryk*, anthroponym *Durawka* // *Dubrowka*, *Dąbrówka*, appellation Pol. *dubas*.